

تحلیله بر موانع فرزندآوری در ایران از منظر اقتصاد جمعیت

معصومه سادات سجادی^۱

چکیده

پیامدهای منفی بحران جمعیت و کاهش فرزندآوری نه تنها مانع پیشرفت کشور می شود، بلکه این موضوع زمینه ساز تضعیف امنیت اقتصادی در کشور خواهد بود. هرچند عوامل مختلف اجتماعی و فرهنگی در کاهش فرزندآوری مؤثرند، اما نقش عوامل اقتصادی را در تضعیف انگیزه های فرزندآوری خانوارهای کشور نباید نادیده گرفت. اهمیت این موضوع از این حیث دوچندان است که نه تنها دهک های پایین بلکه دهک های متوسط درآمدی نیز با کاهش سطح رفاه اقتصادی طی چند سال متوالی مواجه بوده اند. با توجه به اهمیت موضوع، سیاست های برقراری ثبات اقتصادی و جلوگیری از گسترش شاغلان فقیر، اتخاذ سیاست های رفاهی، سنجش مستمر وضعیت رفاه اقتصادی مردم و ارائه آمار شفاف در این حوزه، سرمایه گذاری به منظور ابقای خانواده و پرهیز از طلاق، ثبت و رصد مستمر داده های آماری رخدادهای جمعیت و انجام دادن مطالعات دقیق در این حوزه، سیاست های تشویقی به منظور افزایش تمایل به ازدواج و فرزندآوری، توجه به حلقه های مفقوده و سیاست گذاری درست در حوزه فرزندآوری و فرزندپروری، نظارت و رصد دقیق اجرای قوانین و سیاست های حوزه جمعیت، آموزش و فرهنگ سازی درست در سبک زندگی (فرزندآوری، فرزندپروری و...)، ایجاد امنیت شغلی برای مادران، اتخاذ سیاست های مدون برای خروج از بحران سالمندی، نظارت دقیق به منظور مطابقت عملکرد نهادهای بین المللی با اهداف سیاست های جمعیت و... به توسعه هم زمان کمی و کیفی جمعیت کشور می انجامد.

واژگان کلیدی: جمعیت، فرزندآوری، فرزندپروری.

مقدمه

افزایش جمعیت و بهره مندی درست از ظرفیت های نیروی انسانی در صورتی که به شکل صحیح و متوازن در سطح کشور به کار گرفته شود، به عنوان یکی از مهم ترین عوامل رشد و پیشرفت شناخته می شود. به رغم اهمیت موضوع، کاهش تمایل خانوارها به فرزندآوری، عدم برقراری توازن جمعیتی در مناطق مختلف، تغییر ساختار جمعیت به گروه سنی میان سال و سالمند، نرخ بالای بیکاری جمعیت فارغ التحصیل دانشگاهی و... تهدیدکننده امنیت اقتصادی و حتی ملی شناخته می شود. اهمیت توجه به مطالعه و بررسی متغیر جمعیت در مسیر رشد و پیشرفت سبب شده است تا مطالعات مختلفی درباره ساختار جمعیت و تحولات آن در کشور انجام شود. در مطالعه حاضر ابتدا مهم ترین یافته های گزارش اقتصاد جمعیت (جمعیت، رشد و

جمعیت در ایران و عدم موفقیت سیاست‌های افزایش جمعیت در چهارچوب نظریه‌های کلان اقتصادی داده شده؛ زیرا تئوری گذار جمعیتی پاسخی برای سرعت تحولات جمعیت در ایران ارائه نکرده است. بررسی مدل‌های کلان نشان داده چندین عامل بر انگیزه فرزندآوری مؤثر است از جمله درآمد خانواده، فرصت‌های شغلی مادر، مبادله میان کمیت و کیفیت فرزندان، شغل، امنیت درآمد در دوران زندگی، حقوق باننشستگی عمومی و بیکاری و عدم اطمینان در بازار کار، بیمه و انتقال بین‌نسلی، هنجارهای مذهبی و اجتماعی و عوامل محیطی. بیشتر این عوامل در دهه‌های ۱۳۶۰ و ۱۳۷۰ به نفع کاهش تعداد موالید بود و در دهه ۱۳۹۰ نیز به همین ترتیب ادامه یافت. از این رو سیاست‌های کاهش موالید در ایران موفقیت زیادی داشته است. در جدول شماره ۱، خلاصه‌ای از عوامل مؤثر بر فرزندآوری در ایران آورده شده است.

تعداد ازدواج در سال‌های ۱۳۹۲-۱۴۰۲،

روندی نزولی داشته؛ به‌طوری‌که تعداد ازدواج

از ۷۹۵ هزار سال ۱۳۹۲، به ۴۸۱ هزار ازدواج

در سال ۱۴۰۲ رسیده است. همچنین، نرخ

خام ازدواج از ۱۰/۵ فقره در هر هزار نفر

جمعیت در سال ۱۳۹۲، به ۵/۷ فقره در سال

۱۴۰۲ کاهش یافته است. به عبارت دیگر، تعداد

ازدواج و نرخ خام ازدواج در سال ۱۴۰۲ در

مقایسه با سال ۱۳۹۲، به ترتیب ۳۹/۵ و ۴۵/۴

درصد کاهش یافته است.

توسعه اقتصادی)، انجام‌شده توسط پژوهشکده امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی در سال ۱۴۰۳، ارائه می‌شود. سپس نقاط قوت و ضعف گزارش یادشده مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. با توجه به اهمیت موضوع، مهم‌ترین موانع فرزندآوری در کشور به تفکیک بحث و بررسی و سپس ملاحظات امنیت اقتصادی درباره عدم شناخت و رفع موانع فرزندآوری تحلیل می‌شود. در انتها، بعد از جمع‌بندی مطالب مطرح‌شده، راهکارهایی در خصوص افزایش فرزندآوری و بهره‌مندی از ظرفیت‌های بالقوه متغیر جمعیت در مسیر رشد و پیشرفت کشور ارائه می‌شود.

مجموع افراد بدون همسر (مجرد

قطعی، هرگز ازدواج نکرده ۵۰-۱۵

سال، بدون همسر در اثر طلاق یا

فوت همسر) در بازه زمانی ۱۴۰۱-

۱۳۹۵ و در حدود ۶ سال، رشد

حدود ۲۷ درصدی داشته است.

۱- مهم‌ترین یافته‌های گزارش اقتصاد جمعیت (جمعیت، رشد و توسعه اقتصادی)

گزارش اقتصاد جمعیت (جمعیت، رشد و توسعه اقتصادی) به علت اهمیت مسئله جمعیت، به بررسی دلیل موفقیت سیاست‌های کاهش جمعیت در دهه ۱۳۶۰ و عدم موفقیت سیاست‌های افزایش جمعیت در دهه ۱۳۹۰ در ایران می‌پردازد. پاسخ به پرسش گزارش درباره دلیل موفقیت سیاست‌های کنترل

جدول ۱- عوامل مؤثر بر فرزندآوری در ایران

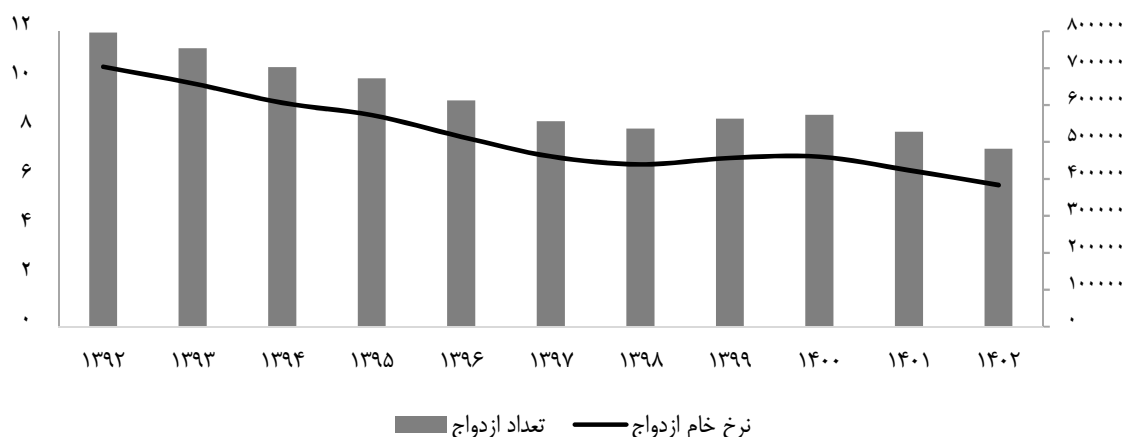
ردیف	عوامل مؤثر بر فرزندآوری	تغییرات در ایران
۱	پیشرفت فرزندان	افزایش فرصت تحصیلات ابتدایی و عالی در کنار خصوصی سازی آموزش به نفع کیفیت در مقابل کمیت است
۲	احتیاطی (به دلیل مرگومیر فرزندان)	پیشرفت های پزشکی، کاهش مرگومیر نوزادان و افزایش قابل توجه امید به زندگی به نفع کاهش کمیت است
۳	مدیریت شوک های درآمدی والدین در طول زندگی	افزایش پوشش بیمه های اجتماعی و بازنشستگی به نفع کاهش کمیت است
۴	حمایت فرزندان از والدین	افزایش مصرف گرایی، افزایش قیمت کالاهای بادوام مانند مسکن، بیکاری، تورم و حمایت نسل های پیرتر از جوان تر به نفع افزایش سن ازدواج و کاهش کمیت است
۵	فرهنگی و اجتماعی	مصرف گرایی، سیاست های تنظیم خانواده و ازاین قبیل به نفع کاهش جمعیت بود. همچنین، سیاست های اقتصادی که فردگرایی را تقویت می کند، به نفع کاهش جمعیت بود. هنجارهای مذهبی با کاهش جمعیت مخالفت نداشت و بیشترین وظیفه خانه داری به عهده مادر بود که همگی به نفع کاهش جمعیت بود. اکنون تنها سیاست های تنظیم خانواده و هنجارهای مذهبی تغییر کرده است
۶	بیکاری و عدم اطمینان از بازار کار	بیکاری بالا که به نفع کاهش کمیت فرزندان است
۷	اشتغال زنان	معلوم نیست
۸	عوامل محیطی	مانند عوامل بیولوژیکی، استرس و آبوهوا که در ایران به نفع کاهش کمیت فرزندان است

مأخذ: پژوهشکده امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۴۰۳.

حرکت در مسیر صنعتی شدن شناخته شده است. این مسیر افزون بر ایجاد شغل، درآمد مناسب و اطمینان از دوام آن و تقویت انگیزه فرزندآوری، کیفیت جمعیت و سرمایه انسانی را تضمین می کند. با توجه به اجتناب ناپذیر بودن مواجهه کشور با پیری جمعیت، این موضوع امکان اشتغال زنان را در کنار فرزندآوری ایشان فراهم می سازد. از سوی دیگر، لازم است جهت سیاست های اقتصادی با فرهنگ جامعه همسو باشد و راه حلی برای مشکلات فرهنگی اندیشیده شود تا انگیزه فرهنگی و حمایتی ازدواج و فرزندآوری نیز افزایش یابد؛ یعنی در صورتی که فرهنگ سازی با سیاست های اقتصادی فردمحور همراه شود، اثر آن خنثی می شود.

ملاحظه می شود که همه انگیزه های فرزندآوری پس از دهه ۱۳۶۰ در ایران به نفع کاهش کمیت فرزندان بوده و بیشتر این دلایل از متغیر مهم یعنی بنیه تولیدی کشور متأثر است. در این بین، درمان های کوتاه مدت برای کاهش جمعیت مانند «قانون جوانی جمعیت» مؤثر است؛ هرچند نتوانسته است انگیزه های مطرح شده را دربرگیرد. از سوی دیگر، چالش سالمندی جمعیت به دلیل افتادن بار جمعیت روی دوش نسل جوان با بیکاری این نسل معادل است. بیکاری موجب می شود نتوان از «سودمندی جمعیت» در زمان باز بودن «پنجره فرصت جمعیتی» بهره برد. در گزارش یادشده، راه حل این موضوع در تقویت بنیه تولیدی اشتغالزا، بادوام و دانش بنیان و

نمودار ۱- تعداد ازدواج و نرخ خام ازدواج

مأخذ: سازمان ثبت احوال جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۳.

پیامدهای منفی در کیفیت فرزندآوری به جا خواهد گذاشت. ازجمله پیامدهای منفی کاهش عمومیت ازدواج در فرزندآوری را می‌توان افزایش میانگین سن ازدواج، کاهش باروری، تأخیر در فرزندآوری، افزایش فاصله سنی والدین با فرزندان، افزایش فاصله سنی میان فرزندان و... دانست. با توجه به اهمیت موضوع، در نمودار شماره ۲، جمعیت ده‌ساله و بیشتر برحسب وضعیت زناشویی بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ نشان داده شده است.

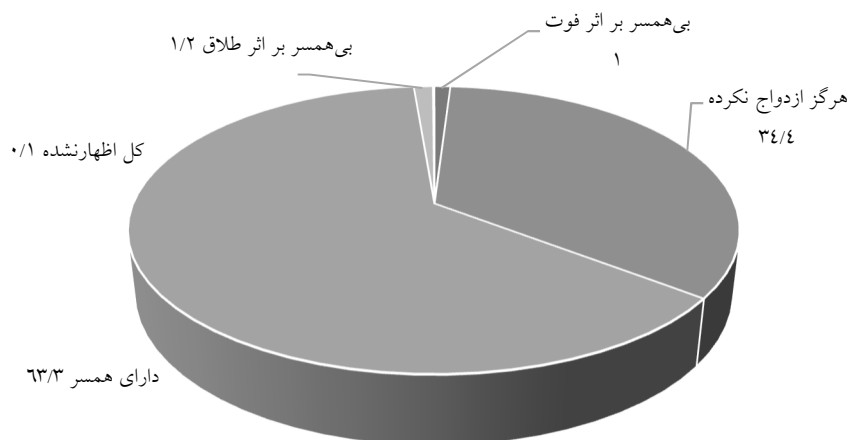
با توجه به نمودار شماره ۱، تعداد ازدواج در سال‌های ۱۳۹۲-۱۴۰۲، روندی نزولی داشته؛ به‌طوری‌که تعداد ازدواج از ۷۹۵ هزار سال ۱۳۹۲، به ۴۸۱ هزار ازدواج در سال ۱۴۰۲ رسیده است. همچنین، نرخ خام ازدواج از ۱۰/۵ فقره در هر هزار نفر جمعیت در سال ۱۳۹۲، به ۵/۷ فقره در سال ۱۴۰۲ کاهش یافته است. به عبارت دیگر، تعداد ازدواج و نرخ خام ازدواج در سال ۱۴۰۲ در مقایسه با سال ۱۳۹۲، به ترتیب ۳۹/۵ و ۴۵/۴ درصد کاهش یافته است. باید دقت کرد که بهره‌مندی از شاخص‌های یادشده به دلیل تغییرات تعداد و گروه‌های سنی جمعیت کشور با ابهام مواجه است و نمی‌تواند تصویری کاملاً دقیق از تحولات ازدواج در کشور ارائه دهد. باوجوداین، به دلیل محدودیت دسترسی به آمار و اطلاعات به‌روز، از شاخص‌های یادشده استفاده شده است و به‌طورکلی نمی‌توان روند نزولی ازدواج در کشور را نادیده گرفت.

تعداد طلاق در سال‌های ۱۳۹۲-۱۴۰۲، روندی افزایشی داشته؛ به‌طوری‌که تعداد طلاق از ۱۷۱ هزار در سال ۱۳۹۲، به ۲۰۲ هزار طلاق در سال ۱۴۰۲ رسیده است. به عبارت دیگر، تعداد طلاق در سال ۱۴۰۲ در مقایسه با سال ۱۳۹۲، ۱۷/۸ درصد افزایش یافته است.

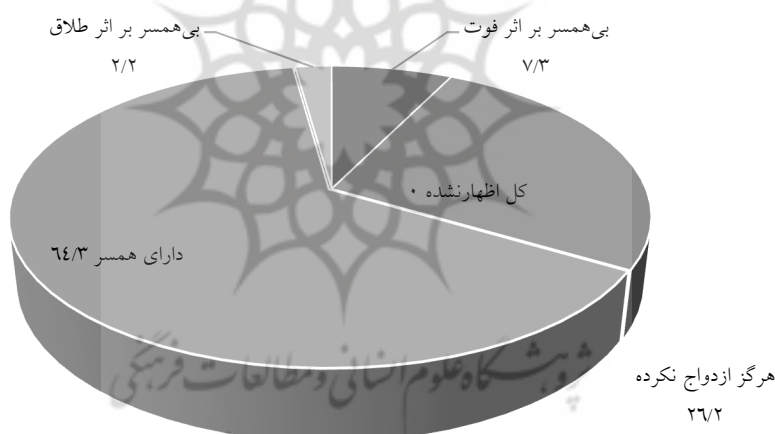
کاهش عمومیت ازدواج افزون‌بر اینکه به‌طور مستقیم به کاهش کمی مولید در کشور می‌انجامد،

نمودار ۲- جمعیت ده ساله و بیشتر بر حسب وضعیت زناشویی (درصد)

الف - مرد

پ-زن

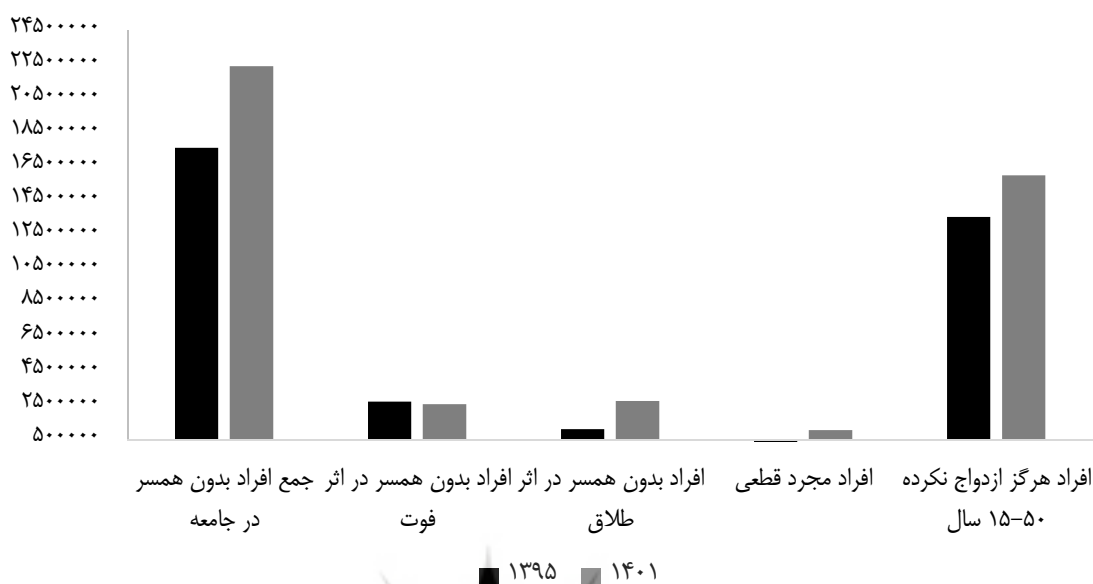

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵.

بدون همسر، می‌توان انتظار داشت افزایش ازدواج در این اقشار به افزایش فرزندآوری در کشور بینجامد. یکی از شاخص‌های مهم سنجش وضعیت خانواده در جامعه نرخ افراد بدون همسر در جامعه است. با توجه به ضرورت رصد مستمر این شاخص، در نمودار شماره ۳، وضعیت کلی افراد بدون همسر در سال ۱۴۰۱ نشان داده شده است.

با توجه به نمودار شماره ۲، به ترتیب ۲۶/۲ و ۳۴/۴ درصد زنان و مردان کشور هرگز ازدواج نکرده‌اند. باید دقت کرد که سهم زنان بدون همسر (مجموع افراد هرگز ازدواج نکرده، بی‌همسر بر اثر فوت و طلاق) به میزان ۳۵/۷ درصد و سهم مردان بدون همسر به میزان ۳۶/۷ درصد در سال ۱۳۹۵ بوده است. با توجه به سهم تأمل‌برانگیز و بالای مردان و زنان

نمودار ۳- وضعیت کلی افراد بدون همسر در کشور

مأخذ: یافته‌های پژوهش بر اساس داده‌های مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۳).

۱۳۶۰ وارد بازه تجرد قطعی نشده‌اند و در سن ازدواج قرار دارند. با این ملاحظه، رشد آمار تجرد قطعی را نمی‌توان به دوره جمعیتی دهه ۱۳۶۰ مرتبط دانست؛ البته زمان محدود متولدان این دهه را باید با تسهیل بسترهای قانونی به فرصت فرهنگی و اجتماعی در تشکیل خانواده تبدیل کرد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۳).

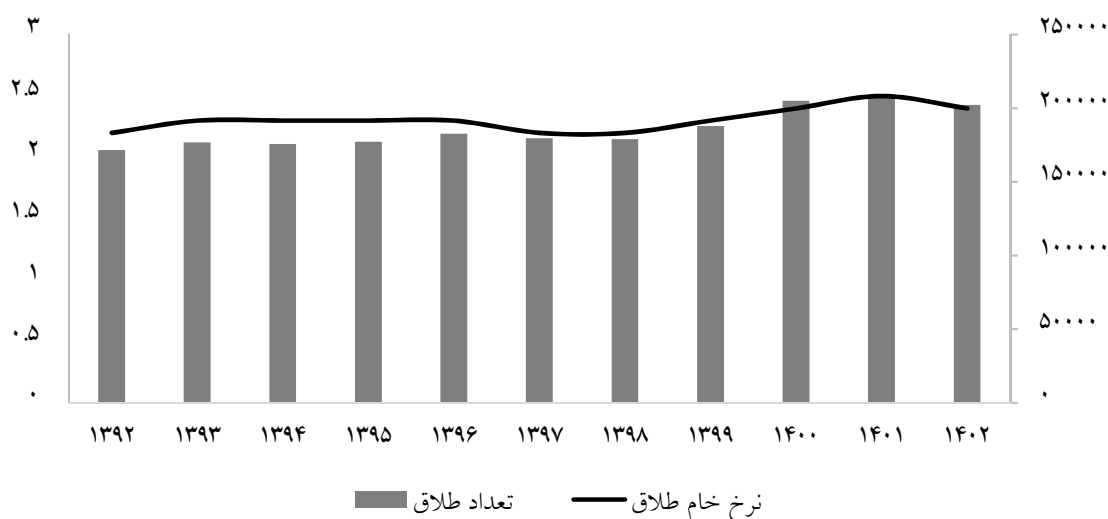
۴-۲- ضعف در ابقای خانواده و کاهش تمایل به فرزندآوری

ضعف در ابقای خانواده و افزایش طلاق یکی دیگر از مهم‌ترین دلایل کاهش تمایل به فرزندآوری در کشور شناخته می‌شود. با توجه به اهمیت موضوع، در نمودار شماره ۴، تعداد طلاق و نرخ خام طلاق^۱ در سال‌های ۱۴۰۲-۱۳۹۲ نشان داده شده است.

بر اساس نمودار شماره ۳، مجموع افراد بدون همسر (مجرد قطعی، هرگز ازدواج نکرده ۱۵-۵۰ سال و بدون همسر در اثر طلاق یا فوت همسر) از ۱۷/۶ میلیون نفر در سال ۱۳۹۵، به ۲۲/۳ میلیون نفر در سال ۱۴۰۱ (بر اساس داده‌های سازمان ثبت احوال) رسیده است. به عبارت دیگر، مجموع افراد بدون همسر (مجرد قطعی، هرگز ازدواج نکرده ۱۵-۵۰ سال، بدون همسر در اثر طلاق یا فوت همسر) در بازه زمانی ۱۴۰۱-۱۳۹۵ و در حدود ۶ سال، رشد حدود ۲۷ درصدی داشته است. با توجه به رشد جمعیت، برای اینکه تعداد مجردان در جامعه ثابت بماند، باید نرخ ازدواج رشد صعودی یابد. از این رو مسئله ازدواج از این منظر بحرانی است؛ زیرا آسیب‌های متعدد مجرد ماندن افراد در سن ازدواج، جامعه و خانواده را تحت الشعاع قرار می‌دهد. باید به این نکته توجه داشت که هنوز گروه سنی متولد دهه

۱. تعداد طلاق‌های ثبت شده به ازای هر هزار نفر جمعیت، به عنوان نرخ خام طلاق تعریف شده است.

نمودار ۴- تعداد طلاق و نرخ خام طلاق

مأخذ: سازمان ثبت احوال جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۳.

سال ۱۴۰۲ افزایش یافته است. این شاخص در بازه زمانی مورد بررسی، روند نوسانی داشته، اما به طور کلی می توان گفت نرخ خام طلاق در سال ۱۴۰۲، با روند افزایشی در مقایسه با سال ۱۳۹۲، ۹ درصد رشد کرده است. با توجه به اهمیت موضوع، در نمودار شماره ۵، نسبت ازدواج به طلاق در سال های ۱۳۹۲-۱۴۰۲ نشان داده شده است.

با توجه به نمودار شماره ۴، تعداد طلاق در سال های ۱۳۹۲-۱۴۰۲، روندی افزایشی داشته؛ به طوری که تعداد طلاق از ۱۷۱ هزار در سال ۱۳۹۲، به ۲۰۲ هزار طلاق در سال ۱۴۰۲ رسیده است. به عبارت دیگر، تعداد طلاق در سال ۱۴۰۲ در مقایسه با سال ۱۳۹۲، ۱۷/۸ درصد افزایش یافته است. همچنین، نرخ خام طلاق از ۲/۲ فقره در هر هزار نفر جمعیت در سال ۱۳۹۲، به ۲/۴ فقره در

نمودار ۵- نسبت ازدواج به طلاق

مأخذ: یافته های پژوهش بر اساس داده های سازمان ثبت احوال، ۱۴۰۳.

به دلیل آسیب‌پذیری اقتصاد ایران، پیامدهای منفی کاهش جمعیت به مراتب از کشوری مانند ژاپن فاجعه‌آمیزتر است. از این رو، پرداختن به موضوع جمعیت و فرزندآوری را می‌توان دربرگیرنده برقراری امنیت اقتصادی کشور دانست.

واحد در سال ۱۳۹۲، به ۲/۳ واحد در سال ۱۴۰۲ رسیده است. در چنین شرایطی، کاهش تمایل به فرزندآوری در خانوارهای ایرانی دور از انتظار نیست.

۳-۴- مشکلات اقتصادی، نگرانی و عدم اطمینان والدین از آینده فرزندان

عدم ثبات متغیرهای کلان اقتصادی و به دنبال آن افزایش مشکلات اقتصادی، یکی از دلایل مهم افزایش نگرانی و عدم اطمینان والدین از آینده فرزندان شناخته می‌شود؛ به طوری که این موضوع به طور مستقیم به کاهش تمایل به فرزندآوری در کشور دامن زده است. با توجه به اهمیت موضوع، در جدول شماره ۲، مهم‌ترین دغدغه‌های تأمین رفاه اقتصادی و تضعیف انگیزه‌های فرزندآوری در کشور نشان داده شده است.

با توجه به نمودار شماره ۵، نسبت ازدواج به طلاق در سال‌های ۱۴۰۲-۱۳۹۲ روند کاهشی داشته و از ۴/۶

جدول ۲- مهم‌ترین دغدغه‌های تأمین رفاه اقتصادی و تضعیف انگیزه‌های فرزندآوری

نوسان متغیرهای کلان اقتصادی مانند نرخ بالای تورم و کاهش تمایل به ازدواج، فرزندآوری و...
عدم تناسب افزایش دستمزدها با نرخ تورم در مقابل افزایش هزینه‌های فرزندآوری و به خصوص هزینه‌های فرزندپروری
شکاف طبقاتی میان دهک‌ها و استان‌های مختلف کشور، افزایش ناعدالتی آموزشی و کاهش کیفیت فرزندپروری
کاهش رفاه اقتصادی دهک‌های متوسط درآمد افزون‌بر دهک‌های پایین جامعه و تضعیف انگیزه‌های فرزندآوری
افزایش نسبت وابستگی جمعیت، افزایش هزینه تأمین کالاهای ضروری مانند مواد خوراکی و مسکن و کاهش تمایل به تشکیل خانواده و فرزندآوری
کاهش اعتماد عمومی به سیاست‌های حمایتی فرزندآوری و فرزندپروری (با توجه به نرخ فقر ۳۰ درصدی در سال ۱۴۰۲ و ایجاد نوعی چسبندگی در سطح فقر)
امنیت شغلی پایین مادران و کاهش تمایل به فرزندآوری
اتخاذ برنامه‌های جزیره‌ای در حوزه رفاه، تعدد دستگاه‌های متولی و نبود متولی مشخص، چندوجهی بودن موضوع رفاه (وابسته به متغیرهایی مانند رشد اقتصادی و...) و پیامدهای منفی در انگیزه فرزندآوری
محدودیت دسترسی به نظام آمار و اطلاعات جامع، ضعف در بررسی و پایش سالانه شاخص‌های رفاه (مانند برآورد سالانه خط فقر)، عدم توجه برخی سیاست‌گذاران به آمارها و هشدارهای اجتماعی مانند آمار طلاق و...
نرخ بالای بیکاری در میان جوانان و قشر تحصیل کرده و کاهش تمایل به ازدواج و فرزندآوری
افزایش شاغلان فقیر و کاهش کمیت و کیفیت فرزندآوری
موانع متعدد پیش روی فعالیت بنگاه‌های تولیدی کشور (تعطیلی بنگاه‌های اقتصادی، نابودی برخی مشاغل، گسترش مشاغل غیررسمی و مشاغل ناقص و...) و نااطمینانی والدین از آینده فرزندان

مأخذ: یافته‌های پژوهش.

فرزندآوری به این مهم اقدام نمی‌ورزند و با نگاهی جامع، موضوع فرزندپروری و کیفیت تربیت فرزند را در کنار فرزندآوری مهم می‌دانند. موضوع مهم دیگری که باید به آن اشاره شود، این است که ضعف در اجرای قوانین و سیاست‌های حوزه جمعیت مانعی جدی در انگیزه فرزندآوری به شمار می‌آید. برای مثال، موضوع ازدواج ذیل قانون «تسهیل ازدواج جوانان» مورد توجه قرار گرفته است، اما با گذشت حدود ۱۸ سال از تصویب قانون هنوز به مرحله اجرا درنیامده است و با توجه به تحولات حوزه خانواده، به اصلاحات رویکردی و نیز رفع موانع اجرایی‌سازی نیاز دارد (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۴۰۳). همچنین، با توجه به گزارش سازمان بازرسی کل کشور، میانگین اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در میان ۴۰ دستگاه اجرایی مرتبط در سال ۱۴۰۱، ۳۰ درصد گزارش شده است. با پیگیری سازمان بازرسی کل کشور، روند اجرای این قانون در سال ۱۴۰۲ به ۶۲ درصد رسید و بیش از دو برابر شد. با وجود این، تعدادی از احکام این قانون تاکنون اجرا نشده یا در حال اجراست یا ناقص اجرا شده است. با توجه به مطالب مطرح‌شده، تمرکز بر سیاست‌های تشویقی فرزندآوری و غفلت از موضوع فرزندپروری، ضعف در اجرای قوانین و سیاست‌های حوزه جمعیت و... به کاهش اعتماد عمومی خانوارهای کشور به سیاست‌های جمعیتی دولت دامن می‌زند. نکته مهم دیگری که باید به آن اشاره شود، رصد و احصای ضعیف رخدادهای

همان‌طور که اشاره شد، وضعیت رفاه اقتصادی خانوارها یکی از عوامل کلیدی و اثرگذار در انگیزه‌های فرزندآوری و فرزندپروری است. به‌رغم اهمیت موضوع، وضعیت کنونی رفاه اقتصادی دهک‌های پایین و حتی متوسط جامعه نه تنها ترغیب‌کننده برای فرزندآوری نیست، بلکه خود به‌عنوان عامل بازدارنده جدی در انگیزه فرزندآوری شناخته می‌شود. اهمیت این موضوع از این حیث دوچندان است که خانواده‌های کشور با نگاهی جامع (و نه تنها با سیاست‌های تشویقی فرزندآوری)، موضوع فرزندپروری را در کنار فرزندآوری مهم می‌دانند. در چنین شرایطی، وجود مشکلات اقتصادی با تشدید نگرانی والدین از آینده فرزندان و کاهش کیفیت فرزندپروری، تمایل به فرزندآوری در کشور را به‌طور زیادی کاهش می‌دهد.

۴-۴- ضعف در اجرای قوانین و سیاست‌های حوزه جمعیت

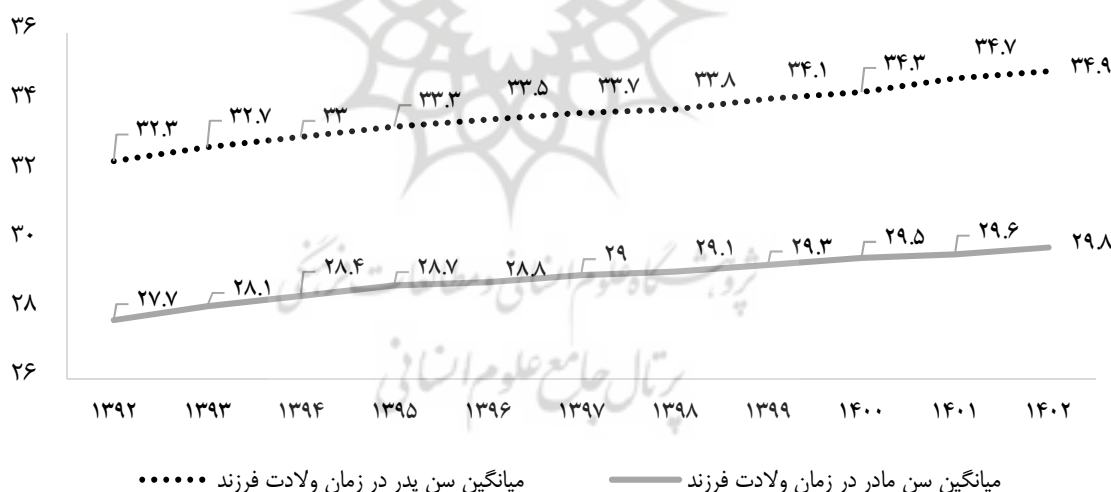
به‌رغم قوانین و سیاست‌های اتخاذشده در حوزه جمعیت، سیاست‌های یادشده آن‌طور که باید نتوانسته است خانوارهای ایرانی را به فرزندآوری ترغیب کند. ازجمله دلایل این موضوع را می‌توان نگاه مقطعی و تک‌بعدی به موضوع فرزندآوری در کشور دانست. این در حالی است که سیاست‌گذاری بیشتر به رویکرد فرزندآوری معطوف بوده و سیاست‌های تسهیل‌کننده فرزندپروری کمتر مورد توجه بوده است. همان‌طور که اشاره شد، خانواده‌های کشور تنها با سیاست‌های تشویقی

۴-۵- اثرگذاری عوامل اجتماعی، فرهنگی و محیطی بر سبک زندگی

اثرگذاری عوامل اجتماعی، فرهنگی و محیطی بر سبک زندگی به کاهش تمایل به فرزندآوری و افزایش میانگین سن پدر و مادر در زمان تولد فرزندان دامن زده است. باید دقت کرد که افزایش میانگین سن پدر و مادر در زمان تولد فرزندان یکی از متغیرهایی است که بیان‌کننده تغییر در سبک زندگی است. این موضوع در کمیت و کیفیت فرزندآوری مؤثر است. با توجه به اهمیت موضوع، در نمودار شماره ۶، میانگین سن پدر و مادر در زمان تولد فرزند در سال‌های ۱۳۹۲-۱۴۰۲ به تفکیک نشان داده شده است.

جمعیت در کشور است که مطالعه پژوهشگران و متخصصان حوزه جمعیت را با چالش جدی مواجه می‌سازد. سازمان ثبت احوال برخی از متغیرها و شاخص‌های جمعیت را به‌طور سالانه منتشر می‌کند، اما عدم دسترسی به متغیرهای جامع در این حوزه، نگاه دقیق به تحولات جمعیت و اتخاذ سیاست‌های درست در کشور را محدود می‌سازد. همچنین، به نظر می‌رسد اختلاف داده‌های آماری، تأخیر در گزارش‌دهی و ارائه آمارهای جمعیت و... با ممانعت از رصد دقیق تحولات جمعیت، کارکرد سیاست‌های جمعیتی و فرزندآوری در کشور را مختل می‌سازد.

نمودار ۶- میانگین سن پدر و مادر در زمان تولد فرزند

مأخذ: سازمان ثبت احوال جمهوری اسلامی ایران، ۱۴۰۳.

فرزند، به کاهش باروری و کاهش انگیزه بارداری مجدد دامن می‌زند. در توضیح چرایی افزایش میانگین سنی مادران در زمان تولد فرزند دلایل متعدد اجتماعی و فرهنگی را می‌توان برشمرد. در این بین، عامل اثرگذار مهمی مانند عدم تطابق برخی از

با توجه به نمودار شماره ۶، میانگین سن پدران و مادران در زمان تولد فرزند به ترتیب از ۳۲/۳ و ۲۷/۷ سال در سال ۱۳۹۲، به ۳۴/۹ و ۲۹/۸ سال در سال ۱۴۰۲ افزایش یافته است. افزایش سن پدران و به‌خصوص مادران افزون‌بر تهدید سلامت مادر و

رشته‌های تحصیلی با اقتضائات زنان به کاهش تمایل برای تشکیل خانواده، افزایش سن ازدواج، افزایش میانگین سنی مادران و... دامن زده است. همچنین، گسترش شبکه‌های اجتماعی، اثرگذاری رسانه‌های جمعی به فرزندآوری کمتر، افزایش توجه خانواده به کیفیت فرزندپروری تا کمیت آن و... از عوامل مهم دیگر در کاهش فرزندآوری خانوارهای کشور شناخته می‌شوند.

۴-۶- فعالیت نهادهای بین‌المللی با رویکرد تنظیم خانواده در دستگاه‌های اجرایی

بسیاری از کشورها به‌طور جدی به موضوع افزایش جمعیت پرداخته‌اند؛ به‌طور نمونه، کشور ترکیه به سیاست‌های افزایش جمعیت و حتی شعارهای انتخاباتی افزایش تعداد فرزند روی آورده و حتی به سند ۲۰۲۳ سازمان ملل متحد ورود نکرده است. همچنین سیاستمداران کشور چین به علت اتخاذ سیاست‌های تک‌فرزندی عذرخواهی کرده‌اند.

در اقتصاد قوی مانند ژاپن با پیری جمعیت، رشد اقتصادی به شدت نزولی شده است. به دلیل آسیب‌پذیری اقتصاد ایران، پیامدهای منفی کاهش جمعیت به مراتب از کشوری مانند ژاپن فاجعه‌آمیزتر است. ازاین‌رو، پرداختن به موضوع جمعیت و فرزندآوری را می‌توان دربرگیرنده برقراری امنیت اقتصادی کشور دانست. به‌رغم اهمیت موضوع، فعالیت نهادهای بین‌المللی در دستگاه‌های اجرایی با رویکرد تنظیم خانواده در کشور نگران‌کننده است. صندوق جمعیت سازمان ملل متحد (UNFPA) با رویکرد تنظیم خانواده از سال ۱۹۷۰ تاکنون فعال

است. با توجه به اظهارنظر برخی از کارشناسان، ۷ برنامه ۵ ساله این صندوق رویکرد کاهش فرزندآوری را در پیش گرفته است؛ به‌طوری که ارزیابی برنامه ششم این صندوق در سال‌های ۲۰۲۲-۲۰۱۷ میلادی مؤید رویکرد کنترل جمعیت در کشور و تخصیص هزینه در این خصوص است. از سال ۲۰۲۲ میلادی برنامه هفتم این صندوق با ۱۵ نهاد داخلی وزارت بهداشت، هلال‌احمر، سازمان مدیریت بحران و... همکاری می‌کند. به عبارت دیگر، سالانه پروژه‌های متعددی توسط نهادهای بین‌المللی در دستگاه‌های اجرایی کشور اجرا می‌شود؛ این در حالی است که تنها دستگاه‌های محدودی برنامه‌های خود را به تأیید ستاد ملی جمعیت می‌رسانند (علی‌رغم مصوبه ستاد ملی جمعیت). فعالیت عمیق صندوق جمعیت سازمان ملل متحد (UNFPA) آن هم در گلوگاه‌های تصمیم‌گیری کشور نگران‌کننده و مغایر با اهداف و رویکرد ستاد ملی جمعیت است. سؤال اینجا است که آیا به‌منظور افزایش جمعیت این حجم از فعالیت در کشور انجام می‌شود؟ در نهایت می‌توان گفت، فعالیت نهادهای بین‌المللی با رویکرد تنظیم خانواده در دستگاه‌های اجرایی به‌عنوان یکی دیگر از عوامل مهم کاهش فرزندآوری خانوارهای کشور شناخته می‌شوند.

۵- ملاحظات امنیت اقتصادی

نیروی انسانی جوان ماهر و متخصص به‌عنوان وجه تمایز مزیت نسبی رشد و پیشرفت کشورها شناخته می‌شود. ازاین‌رو بسیاری از کشورها در تلاش‌اند

با اتخاذ سیاست‌های تشویقی و حمایتی از خانواده‌ها، آنان را به افزایش فرزندآوری ترغیب کنند. باید دقت کرد که فرزندآوری به عنوان یکی از مهم‌ترین الزامات و ارکان افزایش کمی نیروی انسانی و جمعیت در کشور شناخته می‌شود. با توجه به اهمیت موضوع، مطالعه و بررسی چرایی فرزندآوری پایین خانوارهای کشور در سال‌های اخیر از اهمیتی دوچندان برخوردار است. همان‌طور که اشاره شد، کاهش عمومیت ازدواج و ضعف در ابقای خانواده از جمله مهم‌ترین دلایل کاهش تمایل به فرزندآوری در کشور شناخته شده‌اند. باید به این نکته اشاره شود که موضوع‌های اجتماعی مانند ازدواج، طلاق، فرزندآوری و... بر یکدیگر اثرگذار و وابسته هستند؛ به طوری که غفلت از شناخت موانع فرزندآوری تهدیدی جدی در استحکام خانواده و پیشگیری از ناهنجاری‌های اجتماعی به شمار می‌آید. باید دقت کرد که شناخت موانع فرزندآوری و رفع عوامل بازدارنده آن تنها در پیشگیری از بحران‌های اجتماعی خلاصه نمی‌شود. برای مثال، افزایش فرزندآوری، نقش مهمی در محافظت از مرزهای کشور، ممانعت از هرگونه جنگ و تجاوز و به طور کلی، برقراری امنیت سیاسی کشور ایفا می‌کند.

افزون بر پیامدهای مثبت و ظرفیت‌های بالقوه افزایش فرزندآوری و ارتقای کیفیت فرزندپروری در ابعاد اجتماعی و سیاسی، شناخت و تلاش به منظور رفع موانع فرزندآوری متضمن برقراری امنیت اقتصادی کشور نیز خواهد بود. در نقطه

مقابل، نبود سرمایه‌گذاری و سیاست‌گذاری‌های مدون به منظور تشویق خانوارها به فرزندآوری و تربیت درست آنان نه تنها ظرفیت بالقوه پیشرفت کشور را با تهدید جدی مواجه می‌سازد، بلکه زمینه‌ساز تضعیف امنیت اقتصادی و بحران‌های اقتصادی در کشور خواهد بود. در توضیح این موضوع باید گفت فرزندآوری پایین خانوارها، دسترسی به نیروی کار متخصص در قالب سرمایه انسانی را در سال‌های نه‌چندان دور محدود می‌سازد. به عبارت دیگر، فرزندآوری پایین خانوارهای کشور و از سوی دیگر غفلت از چگونگی فرزندپروری، به محدودیت کمی و کیفی دسترسی به نیروی انسانی ماهر با بهره‌وری بالا در سال‌های آینده دامن می‌زند. در چنین شرایطی، تضعیف سرمایه انسانی با افزایش هزینه‌های تولید، کاهش بهره‌وری کل عوامل تولید و... فرایند تولید را تضعیف می‌کند. از این رو غفلت از شناخت موانع فرزندآوری تهدیدی جدی در تأمین امنیت اقتصادی کشور به شمار می‌آید.

با توجه به مطالب مطرح‌شده، تمرکز بر سیاست‌های تشویقی فرزندآوری و غفلت از موضوع فرزندپروری، ضعف در اجرای قوانین و سیاست‌های حوزه جمعیت، عدم برقراری توازن جمعیتی در مناطق مختلف کشور، تغییر ساختار جمعیت به گروه سنی میان‌سال و سالمند، نرخ بالای بیکاری جوانان فارغ‌التحصیل دانشگاهی و... تهدیدکننده امنیت اقتصادی و حتی ملی خواهد بود.

- سیاست‌گذاری مناسب در خصوص کاهش فاصله میان رخداد ازدواج و فرزندآوری (کاهش میانگین سن فرزندآوری).
- سیاست‌های تشویقی فرزندآوری به‌خصوص برای متولدان دهه ۱۳۶۰ (تشویق برای فرزند اول و نه تنها برای تعداد بالای موالید).
- سیاست‌های تشویقی ازدواج به‌خصوص برای افراد در سنین بالا.
- تحت پوشش قرار دادن هزینه‌های درمان ناباروری.
- رایگان کردن هزینه‌های زایمان.
- **توجه به حلقه‌های مفقوده و سیاست‌گذاری درست در حوزه فرزندآوری و فرزندپروری**
 - پرهیز از نگاه مقطعی و عدم تمرکز بر سیاست‌های تک‌بعدی در حوزه فرزندآوری.
 - اتخاذ سیاست‌های واحد و هماهنگ دستگاه‌های گوناگون در دوره‌های مختلف.
 - مطالعه و هم‌اندیشی اندیشکده‌ها، دانشگاه‌ها و مراکز علمی در خصوص پیش‌بینی ساختار جمعیت کشور و اتخاذ سیاست‌های درست جمعیتی.
 - توجه به ابعاد کیفی جمعیت و نیز سنجش و احصای عوامل تأثیرگذار بر شکاف میان رفتارها و نگرش‌های ایرانیان در حوزه فرزندآوری (توجه به تمام عوامل مؤثر مانند عوامل اجتماعی).
- اعمال سیاست‌های تشویقی فرزندآوری برای تمام خانواده‌ها و افزایش تصاعدی حمایت‌ها از خانواده‌های با فرزند بیشتر.
- توجه و سرمایه‌گذاری دوچندان بر سیاست‌های تشویقی فرزندپروری در کنار سیاست‌های فرزندآوری.
- **نظارت و رصد دقیق اجرای قوانین و سیاست‌های حوزه جمعیت**
 - بررسی مستمر عملکرد دستگاه‌های مختلف در اجرای قوانین جمعیت مانند قانون جوانی جمعیت.
 - تعهد به اجرایی کردن منویات رهبری درباره موضوع آمایش جمعیت.
 - الزام به بودجه‌ریزی متوازن بر اساس سیاست‌های آمایش سرزمین.
 - اصلاح قوانین مرتبط با جمعیت.
- **آموزش و فرهنگ‌سازی درست در سبک زندگی (فرزندآوری، فرزندپروری و...)**
 - تطابق رشته‌های تحصیلی با روحیات و اقتضائات زنان.
 - ارتقای سواد رسانه‌ای و شیوه درست استفاده از شبکه‌های اجتماعی.
 - ارج نهادن به نقش خطیر مادران در جامعه.
 - تغییر نگاه در خصوص سبک فرزندآوری و الگوی فرزندپروری.
 - مطالعه فرهنگ مناطق بومی استان‌های مختلف.

- توجه جدی به نقش مؤثر رسانه و همکاری دوسویه رسانه با خبرگان و متخصصان حوزه‌های مختلف.
 - ایجاد امنیت شغلی برای مادران
 - دورکار کردن مادران شاغل.
 - اختصاص مرخصی‌های تحصیلی برای مادران شاغل.
 - ایجاد محیط امن و سالم برای نگهداری فرزندان نزدیک محل کار مادران شاغل.
 - افزایش نظارت و اتخاذ ضمانت‌های اجرایی به‌منظور حمایت از مادران شاغل به‌خصوص در بخش خصوصی.
 - کاهش سن بازنشستگی برای مادران شاغل.
 - سیاست‌های برقراری ثبات اقتصادی و جلوگیری از گسترش شاغلان فقیر
 - اتخاذ سیاست‌هایی در راستای عدم نوسان متغیرهای کلان اقتصادی (کنترل تورم، نرخ ارز و...).
 - متناسب کردن افزایش دستمزدها با تورم.
 - افزایش سقف معافیت مالیاتی حقوق و دستمزد.
 - سرمایه‌گذاری دوچندان و اعطای اعتبار در قالب حفظ مشاغل موجود و احیای بنگاه‌های اقتصادی در وضعیت سربه‌سر تولید.
 - کاهش مالیات پرداختی اصناف تولیدی.
 - تداوم در بررسی پایش‌های ملی محیط کسب‌وکار و بررسی و ارزیابی بازدهی اقتصادی بنگاه‌های تولیدی بیش از اعطای تسهیلات.
 - برقراری امنیت سرمایه‌گذاری، حمایت از واحدهای نیمه‌فعال، سرمایه‌گذاری به‌منظور توسعه فرصت‌های شغلی محله‌محور و... .
 - افزایش شفافیت، برخورد قاطع و اجرای سیاست‌های تنبیهی با مفسدان اقتصادی مخل برقراری امنیت بازار.
 - اتخاذ سیاست‌های رفاهی، سنجش مستمر وضعیت رفاه اقتصادی مردم و ارائه آمار شفاف در این حوزه
 - عدم افزایش نرخ مالیات بر ارزش‌افزوده.
 - مطالعه و رصد اجرای درست طرح‌های حمایتی و رفاهی.
 - سیاست‌های رفاهی تأمین مسکن.
 - مطالعه مستمر درباره قدرت خرید خانوارها و تدوین برنامه جامع به‌منظور کاهش فقر (با توجه به وجود برنامه‌های جزیره‌ای توسط نهادهای مختلف).
 - انجام دادن مطالعات جامع و چندبعدی و تخمین خط فقر به‌طور سالانه و بهره‌مندی از تجربه دیگر کشورها در این حوزه.
 - اتخاذ سیاست‌های مدون برای خروج از بحران سالمندی
 - توانمندسازی زنان با توجه به بحران سالمندی زنان.
 - اتخاذ سیاست‌های بهداشتی و درمانی (آزمایش‌های غربالگری از میان‌سالان و سالمندان).

الگوهای همسرگزینی در ایران. شماره مسلسل: ۱۹۹۸۲.

- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۱). رصد رفتارها و نگرش‌های ایرانیان در موضوع فرزندآوری. شماره مسلسل: ۱۸۲۱۶.

- سازمان ثبت احوال جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳). درگاه آمارهای انسانی. دسترسی در:

<https://amar.sabteahval.ir>

- بازاندیشی مشاغل مورد نیاز جمعیت سالمند (با توجه به افزایش جمعیت سالمند کشور).
- تحت پوشش قرار دادن هزینه‌های نگهداری از سالمندان.
- آموزش و تغییر در سبک زندگی پیش از ورود به سالمندی.
- توسعه حمایت‌های اجتماعی.
- فرهنگ‌سازی به‌منظور احترام و تکریم سالمندان.

- نظارت دقیق به‌منظور مطابقت عملکرد نهادهای

بین‌المللی با اهداف سیاست‌های جمعیت کشور

- نظارت دقیق بر عملکرد نهادهای بین‌المللی و جلوگیری از پروژه‌های مغایر با اهداف و سیاست‌های جمعیت.
- تعیین تکلیف نسبت به حق عضویت نهادهای بین‌المللی توسط شورای عالی امنیت ملی.
- تعیین وضعیت ساختار ستاد ملی جمعیت، تخصیص منابع مالی و توزیع مناسب این منابع به ستاد ملی جمعیت.

منابع

- پژوهشکده امور اقتصادی وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۴۰۳). اقتصاد جمعیت (جمعیت، رشد و توسعه اقتصادی). شناسه گزارش: ۱۰۳۳-۱۳۰۳۱۱۰.
- مرکز آمار ایران. سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۴۰۳). بررسی جامعه از حیث وضعیت تأهل و مجرد و